

Roman Wysocki

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie (Polska)

Maria Curie-Skłodowska University in Lublin (Poland)

E-mail: wysocki@poczta.umcs.lublin.pl

Kwestia białoruska w polityce Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie w latach 1939–1944

Беларускае пытанне ў палітыцы эміграцыйнага ўраду Рэчы Паспалітай у 1939–1944 гадах

The Belarusian question in the policy of the Polish Government-in-Exile, 1939–1944

Agresja III Rzeszy i ZSRR we wrześniu 1939 roku zmusiła naczelne władze Polski do podjęcia kluczowych decyzji w kwestii utrzymania instytucji państwa. Nie godząc się z porażką militarną, najwyżsi dostojnicy zdecydowali się na opuszczenie terytorium kraju. Poza jego granicami dokonano rekonstrukcji naczelnych organów władz polskich, które prędko przystąpiły też do tworzenia podziemnej administracji na okupowanym obszarze. Od pierwszego dnia pobytu na uchodźstwie, Rząd Rzeczypospolitej Polskiej i podległe mu struktury krajowe stanęły przed zadaniem przeglądu dotychczasowego programu. Wśród kwestii bieżących kluczową rolę odgrywała potrzeba przebudowy polityki narodowościowej. Konieczność zmian w tym obszarze sygnalizowały zarówno aktualne wydarzenia (ożywienie ruchów narodowościowych, polityka okupantów, narastanie antagonizmów narodowościowych na okupowanych obszarach itp.), jak też zapowiedź przebudowy przedwojennych granic państwa polskiego. Obok dominujących w ówczesnej polskiej polityce narodowościowej kwestii żydowskiej, ukraińskiej czy litewskiej, obecna była też sprawa stosunków polsko-białoruskich. Problematyka ta, w różnych aspektach i ujęciach, stała się przedmiotem zainteresowania współczesnych historyków¹. Do wyczerpania problemu badawczego jednak wciąż jest daleko.

W prezentowanym tekście, wobec rozległości tematu, zdecydowano się na zwięzłe zasygnalizowanie zagadnienia stanowiska Rządu RP i jego agend krajowych wobec

¹ Zob. np.: J. Grzybowski, *Pogoń między Orłem Białym, Swastyką i Czerwoną Gwiazdą. Białoruski ruch niepodległościowy w latach 1939–1956*, Warszawa 2011; H. Piskunowicz, *Polskie podziemie a kwestia białoruska w latach 1941–1944*, [w:] *Stosunki polsko-białoruskie w woje-*

kwestii białoruskiej. Zachowane materiały archiwalne pozwalają zająć się tą problematyką². Postrzeganie jej przez polskie czynniki rządowe w latach wojny zdominowało przekonanie, że „zagadnienie białoruskie nie przedstawia się tak ostro jak ukraińskie, czy litewskie”³, a Białorusini – jak ujął to Henryk Piskunowicz, opisując stanowisko Polskiego Ruchu Zjednoczenia Słowian – „nie posiadają w pełni ukształtowanej świadomości narodowej oraz zdolności do samodzielnego bytu państwowego, i dlatego ich dalszą przyszłość widziano w państwie polskim”⁴, że byli grupą skłaniającą się do polonizacji, ulegającą wpływom polskiej kultury i prestiżowi polskiej państwowości⁵. Opinie takie, *nota bene*, niezachwianie powtarzane także we współczesnych polskich opracowaniach naukowych, w latach wojny zaciążyły na możliwości przebudowy koncepcji stosunków polsko-białoruskich.

Członkowie Rządu RP, podczas pobytu we Francji czy też Wielkiej Brytanii, a także podległe im instytucje w kraju, obserwowali postawę społeczeństwa białoruskiego. Niemniej jednak zwracali na nią nieporównywalnie mniej uwagi niż na przykład na działalność Ukraińców czy Litwinów. Do momentu ataku III Rzeszy na ZSRR głównym źródłem ich informacji były raporty krajowych struktur wojskowych⁶. Autorzy meldunków nadsyłanych do Londynu nie zawsze wychwytywali jakościowe zmiany w postawie i nastrojach Białorusinów. Tymczasem w postawie (i ich stanie) politycznych środowisk białoruskich zaobserwować można było przyspieszoną i głęboką ewolucję. Dokonywała się ona pod wpływem wielu czynników, wśród których nie sposób pominąć chociażby skutków radykalnej polityki prowadzonej na ziemiach byłej II RP w okresie, gdy znalazły się one w orbicie wpływów władzy radzieckiej⁷.

---

wództwie białostockim w latach 1939–1956, Warszawa 2005, s. 49–63; M. Ruchniewicz, *Stosunki narodowościowe w latach 1938–1948 na obszarze tzw. Zachodniej Białorusi*, [w:] *Przemiany narodowościowe na kresach wschodnich II Rzeczypospolitej 1931–1948*, Toruń 2004, s. 241–322; J. Turonek, *Białoruś pod okupacją niemiecką*, Warszawa 1993; J. Turonek, *Kwestia białoruska w polityce obozu londyńskiego (1941–1944)*, „Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej” 1983, t. 19, s. 131–158; J. Turonek, *Stosunki polsko-białoruskie w Okręgu Białostockim, 1941–1956*, [w:] *Stosunki polsko-białoruskie w województwie białostockim w latach 1939–1956*, Warszawa 2005, s. 43–48; M. Wierzbiński, *Polacy i Białorusini w zaborze sowieckim. Stosunki polsko-białoruskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej pod okupacją sowiecką 1939–1941*, Warszawa 2000.

² M. Gnatowski, *Kwestia białoruska w dokumentach Delegatury Rządu i Armii Krajowej przechowywanych w Polsce*, „Studia Podlaskie” 2003, t. 13, s. 158.

³ Studium Polski Podziemnej [dalej: SPP], Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Wydział Krajowy [dalej: MSW WK], 16, s. 402, *Przechrój sprawy białoruskiej w chwili obecnej*, 1942.

⁴ H. Piskunowicz, *op. cit.*, s. 50.

⁵ *Zagadnienie białoruskie (stan umysłów ludności wiejskiej)*, [w:] *Archiwum Adama Bienia. Akta narodowościowe (1942–1944)*, oprac. J. Brzeski, A. Roliński, Kraków 2001, s. 532

⁶ Zob. np.: *Ogólny raport polityczno-gospodarczy*, [w:] *Armia Krajowa w dokumentach*, t. 1, Wrocław 1990, s. 71.

⁷ D. Boćkowski, *Na zawsze razem. Białostoczczyzna i Łomżyńskie w polityce radzieckiej w czasie II wojny światowej (IX 1939–VIII 1944)*, Warszawa 2005, s. 113–151.

W czasie wojny politycy białoruscy podjęli starania umiędzynarodowienia sprawy przyszłości swego narodu⁸. Dlatego to również dzięki ich staraniom kwestia białoruska była brana pod uwagę zarówno przez inicjatorów wytyczenia granicy polsko-radzieckiej, jak też przez autorów koncepcji budowy nowego ładu powojennego opartego na idei związku federacyjnego państw Europy Środkowo-Wschodniej⁹.

W polskich kręgach rządowych nie potrafiiono początkowo ustosunkować się do tego zagadnienia i „zająć merytorycznego stanowiska”. W piśmie do ambasady w Waszyngtonie, z 5 marca 1940 roku, minister spraw zagranicznych August Zaleski oświadczył jedynie, że „Sprawa niepodległości Ukrainy i Białorusi może stać się aktualna tylko w wypadku wojny Aliantów z Rosją. Nie ulega wątpliwości, że w takiej ewentualności Rząd Polski ustosunkuje się przychylnie do dążeń Ukraińców i Białorusinów, co nie wyklucza jednak tego, że stoimy na gruncie nienaruszalności naszych granic”¹⁰.

Stanowisko Ministerstwa Spraw Zagranicznych w kwestii białoruskiej odzwierciedlało oficjalne poglądy polityków obozu rządowego. Dominowało w nich przeświadczenie, że nie może być mowy o kompromisach w stosunku do Białorusi, bo „wobec braku poczucia odrębności narodowej jej mieszkańców, jest ona tworem sztucznym, a ludność jej niejednokrotnie okazywała chęć i zdolność do przyswajania sobie kultury polskiej”¹¹. W grudniu 1940 roku minister Stanisław Kot, na posiedzeniu Rady Ministrów, poinformował, że w kręgach działaczy krajowych „Ustosunkowanie się wobec [...] Białorusinów jest negatywne. Uważają ich za narzędzie w rękę naszych wrogów [...] stale zorientowanych przeciwko nam”¹².

Wśród dokumentów z tego okresu znajdujemy jednak też wyrażające odmienne opinie, choć były to pojedyncze głosy. Sygnalizowano w nich, na przykład, że w przypadku eskalacji konfliktu i zakończenia jego zwycięstwem ZSRR trzeba liczyć się z utrwaleniem zmian granicznych na odcinku białoruskim, i w takiej sytuacji należałoby dążyć, aby Białystok, Grodno i Wilno pozostały w granicach Polski¹³.

W krajowych strukturach, podporządkowanych przebywającemu na uchodźstwie rządowi, znajdowało się kilka komórek zajmujących się sprawami narodowościowymi. Osoby śledzące działalność Białorusinów pracowały w konspiracyjnym referacie wschodnim Biura Informacji i Propagandy Komendy Głównej Związku Walki Zbroj-

⁸ Archiwum Akt Nowych [dalej: AAN], Delegatura Rządu RP na Kraj, 202/III/129, s. 38, *Memoriał Związku Demokratycznego całej Białorusi do Prezydenta Stanów Zjednoczonych i Rządu Królewskiego Wielkiej Brytanii*, październik 1943 r.

⁹ *Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1941*, red. J. Tebinka, Warszawa 2013, s. 193–196.

¹⁰ *Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1940*, red. M. Hulaś, Warszawa 2010, s. 192.

¹¹ *Ibid.*, s. 161.

¹² *Protokół posiedzenia Rady Ministrów z dnia 19 grudnia 1940 roku*, [w:] *Protokoły posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej*, t. 2, oprac. W. Rojek, A. Suchcitz, Kraków 1995, s. 215.

¹³ *Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1940...*, s. 744.

nej-Armii Krajowej (BIP KG ZWZ-AK)¹⁴. W Biurze Delegata Rządu na Kraj kwestia białoruska analizowana była przez Referat Narodowościowy ulokowany w Sekcji Prezydialnej. W Krajowej Delegaturze Rządu na Kraj zagadnienie to wchodziło natomiast w zakres pracy Biura Wschodniego w Departamencie Spraw Wewnętrznych oraz Sekcji Wschodniej Departamentu Informacji i Prasy¹⁵. Jakościową zmianą było powołanie w 1943 roku organu o nazwie Rada Narodowościowa. Na jego czele stanął zastępca delegata rządu – Adam Bień „Bronowski”. Celem Rady Narodowościowej, jak pisano w jej regulaminie, było „prowadzenie prac nad rozwiązaniem zagadnienia stosunku Narodu Polskiego do innych Narodów, osiadłych na terenach dawnej Rzeczypospolitej i podejmowanie w tej dziedzinie odpowiednich uchwał”¹⁶. Organowi temu nie przypisano jednak uprawnień decyzyjnych, dlatego stał się ciałem wydającym opinie dla Delegata Rządu¹⁶. Z zachowanych dokumentów wynika też, że Rada Narodowościowa poświęcała niewiele uwagi problemowi białoruskiemu. Również w 1943 roku utworzono Biuro Narodowościowe. Kierował nim Władysław Tomkiewicz (pseud. „Krzysztof”), który wcześniej zajmował się sprawami litewskimi i białoruskimi w BIP KG ZWZ-AK¹⁷. W Biurze Delegata Rządu na Kraj kwestia białoruska znajdowała się też w zakresie zainteresowania Referatu Narodowościowego. Ponadto problematyka ta opracowana była przez odrębny referat narodowościowy działający w strukturze Oddziału Polityczno-Społeczny w Wydziale Bezpieczeństwa Krajowej Delegatury¹⁸.

Oceny wypracowywane przez wymienione komórki nigdy nie spotykały się z pełnym poparciem wszystkich środowisk politycznych. Przy czym z podobnymi trudnościami musieli się zmierzyć także zwolennicy dokooptowania przedstawicieli mniejszości narodowych do Rady Narodowej, organu doradczego Prezydenta Rzeczypospolitej i Rządu¹⁹. W zmianie stanowiska środowisk niechętnych mniejszościom nie pomagały nawet argumenty, że „Pretensje Sowietów do naszych Kresów Wschodnich wymagają kategorycznie powołania Ukraińców i Białorusinów do Rady Narodowej”²⁰. Należy przy tym pamiętać, że zdolność wypracowywania przez polskich polityków wspólnego stanowiska miała szerszy wymiar aniżeli tylko bieżący polityczny i uwa-

¹⁴ J. Turonek, *Stosunki polsko-białoruskie w okresie drugiej wojny światowej*, „Znak” 1989, nr 6 (409), s. 21.

¹⁵ AAN, Delegatura Rządu RP na Kraj, 202/II/48, s. 17, *Sprawozdanie z działalności B[iuura] W[schodniego]*. Zob. też: S. Fertacz, *Polska myśl słowiańska w okresie drugiej wojny światowej*, Katowice 2000, s. 116.

¹⁶ AAN, Delegatura Rządu RP na Kraj, 202/XVI/3, s. 1, *Problem narodowościowy. Regulamin organizacji pracy*.

¹⁷ J. Turonek, *Stosunki polsko-białoruskie w okresie...*, s. 21.

¹⁸ W. Grabowski, *Polska tajna administracja cywilna 1940–1945*, Warszawa 2003, s. 146, 208, 283.

¹⁹ R. Turkowski, *Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej (1939–1945)*, [w:] *Władze RP na obczyźnie podczas II wojny światowej 1939–1945*, red. Z. Błażyński, Londyn 1994, s. 389–390.

²⁰ *Protokół posiedzenia Rady Ministrów z dnia 15 stycznia 1942 roku*, [w:] *Protokoły posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej*, t. 4, oprac. W. Rojek, A. Suchcitz, Kraków 1998, s. 105.

runkowana była wieloma czynnikami kulturowymi, historycznymi, społecznymi, mentalnościowymi czy też osobistymi.

Pierwszym dokumentem nakreślającym oficjalny stosunek Rządu RP do problematyki narodowościowej, a więc również białoruskiej, była odezwa sygnowana przez premiera Władysława Sikorskiego z 18 grudnia 1939 roku. Oświadczano w niej: „Mniejszościom narodowym, które wraz z Narodem polskim wzięły udział w walce i pozostały wierne Państwu Polskiemu, Polska zapewni sprawiedliwość, swobodny rozwój narodowy i kulturalny, oraz opiekę prawną”²¹. Stanowisko to powtórzono ponad dwa lata później, w *Deklaracji Rządowej* z 24 lutego 1942 roku. Tym razem zrobiono to jednak w formie nieco bardziej rozbudowanej. W dokumencie tym deklarowano, iż: „Polska zapewni poszanowanie wolności i praw obywatelskich wszystkim wiernym Rzeczypospolitej obywatelom, bez względu na różnice narodowości, wyznania i rasy. Mniejszościom narodowym spełniającym swoje obowiązki obywatelskie wobec Państwa, Polska zapewni przy równych obowiązkach równe prawa oraz da im możliwość swobodnego rozwoju politycznego, kulturalnego i społecznego. Wolność wyznania, sumienia i słowa, stowarzyszania i zgromadzania się będzie wszystkim w pełni zapewniona”²².

Po śmierci gen. Władysława Sikorskiego, w uchwale Rady Ministrów z 21 lipca 1943 roku zapewniono, iż *Deklaracja Rządowa* nie tylko obowiązywała, ale ciągle była podstawowym dokumentem programowym²³. Stanowisko to potwierdziła deklaracja środowisk krajowych z 15 września 1943 roku, w której zapowiedziano przyszłe „uregulowanie spraw mniejszości narodowych na zasadach tradycyjnej wolności oraz równości praw i obowiązków”²⁴. Zapewnienia te powtórzono w dokumencie programowym krajowej Rady Jedności Narodowej z 15 marca 1944 roku *O co walczy naród polski*. Pisano w nim o dążeniu do odbudowy państwa polskiego z ustrojem demokratycznym, z prawem do swobody wyznania religijnego²⁵, i niemal literalnie powielono wspomniane wyżej stanowisko w sprawie praw mniejszości narodowych²⁶.

²¹ *Odezwa Rządu z dnia 18 grudnia 1939 r. do ogółu społeczeństwa w kraju*, „Monitor Polski”, 19 grudnia 1939, nr 277–284, s. 1.

²² *Deklaracja Rządowa z dnia 24 lutego 1942 r.*, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej”, 9 sierpnia 1943, nr 8, s. 77.

²³ *Uchwała Rady Ministrów z dnia 21 lipca 1943 r.*, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej”, 9 sierpnia 1943, nr 8, s. 77.

²⁴ *Deklaracja porozumienia politycznego czterech stronnictw stanowiących Krajową Reprezentację Polityczną*, „Polska Zwycięży” 1943, nr 15, s. 2.

²⁵ *O co walczy naród polski. Deklaracja Rady Jedności Narodowej*, Warszawa 1944, s. 7.

²⁶ W deklaracji pisano: „Naród Polski mieć będzie w względzie w całej pełni interesy narodowości, mieszkających w granicach Państwa. Wymagając od nich lojalności i wierności w stosunku do Państwa Polskiego i życzyliwego stosunku do praw i interesów Narodu Polskiego, Polska oprze swój stosunek do tych narodowości na zasadzie równouprawnienia politycznego oraz zapewnienia im warunków pełnego rozwoju kulturalnego, gospodarczego i społecznego w ramach jedności państwowej i wspólnego dobra wszystkich obywateli”. Zob.: *O co walczy naród polski...*, s. 8.

Powyższe deklaracje, jak też wiele innych dokumentów, w swych ustępstwach na rzecz mniejszości uzależnione były od stanowiska Rządu Polskiego w sprawie granicy wschodniej państwa. Dlatego również zagadnienie białoruskie zawsze pojawiało się w jej kontekście²⁷. Uznając tereny zamieszkałe przez Białorusinów za „odwieczne polskie Ziemie Wschodnie Rzplitej”²⁸, czynniki rządowe głosiły nienaruszalność przedwojennej wschodniej granicy polsko-radzieckiej, za podstawę prawną jej biegu przyjmując postanowienia traktatu ryskiego z 1921 roku²⁹. Tak sformułowany program terytorialny był, w ich rozumieniu, „punktem wyjścia dla stosunków białorusko-polskich”³⁰. Dla większości polskich polityków los Białorusinów, obywateli II Rzeczypospolitej, pozostawał nierozzerwalnie złączony z dziejami państwa polskiego, niezależnie od tego, jak oni sami zapatrywali się na tę kwestię³¹. Przekonanie o zasadności takiego ujęcia w głównej mierze bazowało na przeświadczeniu o niezdolności społeczeństwa białoruskiego do pokonywania wewnętrznych barier społecznych i wyznaniowych, co widoczne było chociażby w jego podziale na „sowieckich” i „polskich” Białorusinów³².

W jednym z dokumentów polskiego podziemia, już po agresji III Rzeszy na ZSRR, pisano, że: „Zadrażnienia polsko-białoruskie w terenie są stosunkowe nieliczne [...]. Należy się jednak liczyć, iż w miarę trwania okupacji niemieckiej rozdźwięki te będą się powiększały [...]”³³. Jego autor trafnie dostrzegał istnienie podłoża dla polsko-białoruskiego konfliktu etnicznego³⁴. Antagonizm narodowościowy na tym odcinku, ostatecznie, nie przybrał dużej skali. Stało się tak, jak twierdzi wielu badaczy, dlatego

²⁷ SPP, MSW WK, 15, s. 319, *Granice wschodnie Rzeczypospolitej*, 8 stycznia 1942.

²⁸ *O co walczy naród polski...*, s. 14.

²⁹ Zob. np.: *Przemówienie Prezesa Rady Ministrów Naczelnego Wodza i Generalnego Inspektora Sił Zbrojnych Generała Władysława Sikorskiego wygłoszone z rozgłośni polskiej radia w Paryżu do Narodu Polskiego w dniu 1 marca 1940 r.*, „Monitor Polski”, 9 marca 1940, nr 51–57, s. 19–20; *Sprawozdanie z podróży generała Sikorskiego na średni Wschód i do Rosji*, [w:] *Protokoły posiedzeń...*, t. 4, s. 82; R. Turkowski, *op. cit.*, s. 436–437; *O co walczy naród polski...*, s. 6.

³⁰ J. Turonek, *Stosunki polsko-białoruskie w okresie...*, s. 18.

³¹ *Sprawozdanie z podróży generała Sikorskiego na średni Wschód i do Rosji*, [w:] *Protokoły posiedzeń...*, t. 4, s. 92.

³² Б. К’яры, *Штодзённасць за лініяй фронту. Акупацыя, калябарацыя і супраціў у Беларусі (1941–1944 з.)*, Мінск, s. 285. Zob. też: AAN, Delegatura Rządu RP na Kraj, 202/III/129, s. 72, *Sprawozdanie za kwiecień 1944*.

³³ Cyt. za: J. Grzybowski, *Białoruski ruch niepodległościowy wobec Polski i Polaków na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej pod okupacją niemiecką (1941–1944)*, „Dzieje Najnowsze” 2011, nr 1, s. 81.

³⁴ Zob. np.: Б. К’яры, *op. cit.*, s. 286; M. Ruchniewicz, *Stosunki narodowościowe...*, s. 246, 288; J. Turonek, *Stosunki polsko-białoruskie w Okręgu...*, s. 44–45; N. Tec, *Daniel w jaskini lwa. Życie Oswalda Rufeisena*, Warszawa 2008; S. Ciesielski, *Kresy Wschodnie II Rzeczypospolitej i problem identyfikacji narodowej*, [w:] *Przemiany narodowościowe na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej 1931–1948*, red. S. Ciesielski, Toruń 2004, s. 28–30; AAN, Delegatura Rządu RP na Kraj, 202/III/129, s. 5, *Sprawozdanie za okres od 1 do 31 stycznia 1944 roku*, s. 34, *Sprawozdanie sytuacyjne nr 1 z obszaru „Lnu”. Grudzień – styczeń 1943/44*

że białoruskie podziemie narodowe było słabe, nie dysponowało własnymi formacjami zbrojnymi i w konsekwencji pozostawało niezdolne do przeciwdziałania chociażby likwidacji działaczy białoruskich posądzonych o antypolską działalność³⁵.

Do momentu agresji III Rzeszy na ZSRR obiektem zainteresowania polskiej krajowej cywilnej siatki administracji byli przede wszystkim ci Białorusini, którzy przebywali na terenie Generalnego Gubernatorstwa³⁶. Sytuacja uległa radykalnej zmianie po ataku Niemiec na państwo radzieckie³⁷. Wiązało się to z powstaniem lepszych warunków do rozwoju struktur polskiego państwa podziemnego na obszarach zamieszkałych przez ludność białoruską wraz z włączeniem ich do niemieckiej strefy okupacyjnej.

Nieco inaczej kwestia ta wyglądała z perspektywy podziemia wojskowego, które prędko i efektywnie rozwinęło własną sieć na obszarach okupowanych województw północno-wschodnich II Rzeczypospolitej. Według Jerzego Turonka, Komenda Główna AK „była jedyną instytucją wskazującą pewne zainteresowanie pozytywnym ukształtowaniem stosunków polsko-białoruskich po zakończeniu wojny”³⁸. Prym wiodły tu wileńskie struktury wojskowej. Z ich ramienia, w pierwszej połowie 1941 roku, podjęto pierwsze próby skontaktowania się z Białorusinami³⁸.

Podczas kolejnych spotkań, w latach 1941–1944, przedstawiciele Armii Krajowej i Delegatury Rządu na Kraj prowadzili rozmowy z różnymi politykami białoruskimi (m.in. Radosławem Ostrowskim, Janem Stankiewiczem i in.)³⁹. Ponieważ rozmowy polsko-białoruskie nie są przedmiotem rozważań, kwestia ta zostanie tu pominięta⁴⁰. Warto jedynie zaznaczyć, że mimo podejmowanych wysiłków, na przestrzeni całej okupacji żadna ze stron nie osiągnęła wymiernych sukcesów, a ich brak oznaczał faktyczne zaprzepaszczenie szansy na zmaterializowanie koncepcji polsko-białoruskiego porozumienia.

Raporty nadsyłane przez różne struktury państwa podziemnego nie były jednoznaczne w opisie społeczności białoruskiej. Przy czym dominował w nich przekaz o braku wrogości ze strony ludności polskiej wobec Białorusinów oraz niechęci Białorusinów do Polaków⁴¹. Po ataku III Rzeszy na ZSRR, w podziemiu polskim oży-

³⁵ J. Grzybowski, *Białoruski ruch...*, s. 96; Б. К’яры, *op. cit.*, s. 286–294; И. Данилов, *Nieudobnaja istorija glazami zapadnogo bielorusa*, Minsk 2009, s. 85; W. I. Jermołowicz, S. W. Żumar’, *Ogniom i mieczom. Chronika polskiego nacyonalistycznego podpolja w Bielorussii (1939–1953 zz.)*, Minsk 1994, s. 35.

³⁶ SPP, MSW WK, 15, s. 16, *Sprawy ukraińskie (za okres od 15 XI – 20 XI 1940)*.

³⁷ *Położenie na wschodzie w okresie 15 XII 1941 – 15 I 1942*, [w:] *Armia Krajowa w dokumentach*, t. 2, Wrocław 1990, s. 195–196.

³⁸ J. Turonek, *Stosunki polsko-białoruskie w okresie...*, s. 21–23.

³⁹ AAN, Delegatura Rządu RP na Kraj, 202/I/1, s. 58a, 72; H. Piskunowicz, *Polskie podziemie...*, s. 56–57; J. Turonek, *Wacław Iwanowski i odrodzenie Białorusi*, Warszawa 1992, s. 108–110.

⁴⁰ Szerzej na temat rozmów polsko-białoruskich w latach okupacji zob. np.: J. Turonek, *Kwestia białoruska ...*, s. 131–158; H. Piskunowicz, *op. cit.*, s. 49–63; J. Grzybowski, *Pogoń...*, s. 393–482; Cz. Rukszto, *Wspomnienia wileńskie*, [w:] *Polska Partia Socjalistyczna w latach wojny i okupacji 1939–1945. Księga wspomnień*, t. 2, Warszawa 1995, s. 197.

⁴¹ *Ibid.*, 202/III/125, s. 50, *Informacja wschodnia i narodowościowa nr 26*, 1944.

ły nadzieje, że uda się pokonać Związek Radziecki oraz odebrać Białoruś i stworzyć z niej państwo związane unią z Polską⁴². Niektórzy jego działacze przekonywali też, że „Państwo Polskie nie może tępić ruchu białoruskiego, jednakże w żadnym wypadku nie powinno go popierać”, w przyszłości zaś „Przy regulacji stosunków z sąsiadem wschodnim Rzeczypospolitej należy dokonać wymiany ludności, tj. przesiedlić część ludności białoruskiej za granicę wschodnią w zamian za ludność polską pozostającą w Rosji”. Tym Białorusinom, którzy z jakichś powodów pozostaną w Polsce, proponowali samorealizację aspiracji politycznych co najwyżej w samorządzie lokalnym i jednocześnie zastrzegali, że należy „dążyć do stopniowego spolonizowania ziem północno-wschodnich” (tj. obszarów zamieszkałych przez ludność białoruską)⁴³.

W pierwszym kwartale 1942 roku gen. Stefan Rowecki, komendant główny Armii Krajowej, poinformował swego zwierzchnika w Londynie o wrogości Białorusinów do Niemców, rozbiciu politycznym w szeregach białoruskich i szukaniu przez niektórych działaczy białoruskich kontaktów z Polakami⁴⁴. Niektóre ówczesne raporty z obszarów okupowanych donosiły również o wyraźnym wzroście polsko-białoruskich animozji na tle narodowościowym⁴⁵ (nieradko podsycanych przez Niemców⁴⁶) oraz konflikcie językowym (polsko-białoruskim) na obszarze Kościoła katolickiego⁴⁷. Często w meldunkach zarzucano Białorusinom kolaborację⁴⁸ albo zapewniano o niemożności ich wykorzystania przez Niemców ze względu na słabość kadr. Nieradko raportowano też o niewierze Białorusinów w niemieckie zwycięstwo oraz iż „większość chłopów widziałaby chętnie powrót rządów polskich jako tych, których wspomnienie wiąże się ze stabilizacją stosunków”⁴⁹.

Przygotowując plan powstania, gen. Stefan Rowecki proponował swym zwierzchnikom przyciągnięcie ludności białoruskiej do wspólnej walki, bo „Obecna ocena sprawy białoruskiej – jak pisał – może ulec ewolucji, gdyż sytuacja jest płynna. Wzrastające oznaki szukania kontaktów ze stroną polską pozostawione przez nas bez oddźwięku, mogą być przekreślone przez nowe koncepcje niemieckie w chwili pogorszenia się sytuacji na wschodzie, a to w celu stworzenia nam trudności. [...] Walki orężnej z Białorusinami, biorąc pod uwagę sytuację obecną, spodziewać się nie należy, natomiast liczyć się trzeba ze wzrostem nacjonalizmu białoruskiego, który

⁴² SPP, MSW WK, 15, s. 343–346, *W sprawie Wschodu*, lipiec 1941, s. 319, *Granice wschodnie Rzeczypospolitej*, 8 stycznia 1942.

⁴³ AAN, Delegatura Rządu RP na Kraj, 202/III/132, s. 162–163, [*Kwestje białoruskie*].

⁴⁴ *Położenie na wschodzie w okresie 15 XII 1941–15 I 1942*, [w:] *Armia Krajowa w dokumentach*, t. 2..., s. 194–195.

⁴⁵ AAN, Delegatura Rządu RP na Kraj, 202/III/132, s. 11, *Relacja z aktualnego stanu rzeczy w powiecie baranowickim (czerwiec – sierpień 1942)*.

⁴⁶ *Ibid.*, 202/III/127, s. 3, „Przegląd Narodowościowy” nr 1, s. 20, „Przegląd Narodowościowy” nr 6.

⁴⁷ *Ibid.*, s. 19–20, *Sprawy kościelne na Wileńszczyźnie*.

⁴⁸ H. Piskunowicz, *Polskie podziemie...*, s. 56.

⁴⁹ SPP, MSW WK, 16, s. 399, *Przekrój sprawy białoruskiej w chwili obecnej*, 1942; AAN, Delegatura Rządu RP na Kraj, 202/III/134, s. 69, *Przedpole białoruskie Sowietów*.

utrudniać nam będzie opanowanie tamtejszego terenu. Trudności te powstaną głównie w obecnym Okręgu Białoruski, natomiast w Okręgu Białostockim nie wydają się one groźne”. By uprzędzić wszelkie niepożądane wydarzenia, sugerował, by Rząd RP wydał odezwę do Białorusinów, nawiązał rozmowy z działaczami białoruskimi, przeciwdziałal kontrpropagandzie antypolskiej, powołał przedstawicieli Białorusinów do Rady Narodowej oraz skierował wniosek do Watykanu w sprawie wyznaczenia biskupa łacińskiego narodowości białoruskiej⁵⁰.

Niemal rok później, wobec zmiany sytuacji na froncie wschodnim i w przededniu ofensywy radzieckiej, część struktur AK uznała, że nadszedł czas, by przedsięwziąć konkretne kroki. Gen. Rowecki w depeszy do Naczelnego Wodza, z 12 stycznia 1943 roku, argumentował, że Białorusini (i Ukraińcy) nie mają już szansy na własne państwo, dlatego należy myśleć o przedstawieniu ustępstw na ich rzecz oraz o wydaniu odpowiednich odezw⁵¹. Miesiąc później, w depeszy z 12 lutego 1943 roku, Delegat Rządu pisał o rozpatrywaniu kwestii równouprawnienia języka białoruskiego w szkolnictwie, sądownictwie i administracji oraz samorządzie⁵². Przygotowany podówczas projekt deklaracji w sprawie mniejszości narodowych powstawał w atmosferze przekonania o potrzebie przeciwdziałania niebezpieczeństwu wybuchu konfliktów (polsko-ukraińskiego i polsko-białoruskiego), które dałyby pretekst do podjęcia interwencji przez ZSRR⁵³. Uwzględnienie ich w danym momencie wydawało się kwestią pragmatyzmu politycznego, chociażby dlatego że raporty z lata 1943 roku ostrzegały, że społeczeństwo białoruskie widziało w państwie radzieckim siłę, do której będzie należała ostateczna decyzja o przebiegu powojennych granic⁵⁴. Problem ten dostrzegła również Rada Narodowościowa, która w uchwale z 12 października 1943 roku oświadczyła, że przynależności województw wschodnich do państwa polskiego zagraża nowa okupacja sowiecka „i że polskości tych Ziemi grozi niebezpieczeństwo wyniszczenia nie tylko przez okupantów, lecz także i przez skrajne elementy mniejszościowe, mające pole do działania w warunkach, stworzonych przez okupację. W tej sytuacji polska racja stanu wymaga ujawnienia na tym terenie zdecydowanej siły polskiej”⁵⁵. Uściślając tę wypowiedź, miesiąc później, wyjaśniano, że dotyczyła ona nie tylko kwestii ukraińskiej i litewskiej, ale też relacji z Białorusinami. Argumentowano, że skoro przyszłość przyniesie ekspansję ZSRR i zajęcie przez to państwo terenów II Rzeczypospolitej, interes narodowy Białorusinów powinien być zbieżny z polskim interesem narodowym⁵⁶.

⁵⁰ SPP, Oddział VI Sztabu Naczelnego Wodza, A3.1.1.13.1B, s. 16–17, *Meldunek nr 111 z 2 III 1942. Raport specjalny. Sprawa białoruska*.

⁵¹ *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, t. 2, s. 403.

⁵² H. Piskunowicz, *op. cit.*, s. 57.

⁵³ AAN, Delegatura Rządu RP na Kraj, 202/XVI/3, s. 31–32, *List Baryki Gadomskiego (Stanisława Piotrowskiego) do przewodniczącego Rady Narodowościowej*, 8 czerwca 1944.

⁵⁴ *Ibid.*, 202/III/128, s. 4, *Raport Tygodniowy, nr 4, 12 sierpnia 1943*.

⁵⁵ *Ibid.*, 202/XVI/1, s. 1, *Uchwała Rady Narodowościowej z dn. 12 X 1943*.

⁵⁶ *Ibid.*, s. 2, *Uchwała Rady Narodowościowej z dn. 15 XI 1943*.

W przededniu przekroczenia przedwojennej granicy polsko-radzieckiej przez armię radziecką, w „Przeglądzie Narodowościowym” zauważono, że „wobec rozbudzenia przez Niemców nacjonalizmu białoruskiego i politycznej kampanii z Polską o granice, nastąpił pewien zwrot w polityce sowieckiej. Propaganda [radziecka] kładzie nacisk na odrębność narodu białoruskiego, który dobrowolnie przyłączył się do wielkiej rodziny słowiańskiej, skupionej w ZSRR, pragnie jednak żyć w zgodzie z sąsiednim narodem polskim”. W działaniach tych widziano świadome zabiegi władz radzieckich zmierzające do sformowania przychylniej sobie opinii mocarstw zachodnich. Równolegle, jak zauważano, radziecka partyzantka uderzała bowiem w lokalne środowiska białoruskie i wprowadzała terror w terenie, przygotowując go „na przyście armii czerwonej”⁵⁷.

Raporty nadsyłane z terenu na początku 1944 roku donosiły o niemieckich represjach wobec ludności białoruskiej⁵⁸. Na przekór im, a także wieściom docierającym z frontu wschodniego, białoruskie środowiska narodowe ciągle miały jakoby pozostawać pod wpływem Niemców, próbując relacje z okupantem budować poprzez pryzmat polityki niemieckiej z czasów pierwszej wojny światowej. Z drugiej strony, w tych samych raportach przyznawano, że pod okupacją niemiecką powstała rozbudowana sieć szkolnictwa białoruskiego, pojawiła się też prasa białoruska. Za najważniejsze wydarzenie tego okresu uznano utworzenie i działalność Centralnej Rady Białoruskiej (grudzień 1943 roku)⁵⁹, a w jej powołaniu widziano naśladownictwo narodów bałtyjskich⁶⁰. Według wspomnianych raportów Rada nie była w stanie przeciwdziałać częstym przypadkom dezercji białoruskich urzędników, którzy opuszczając stanowiska zajmowane w niemieckiej administracji, wstępowali do radzieckiej lub polskiej partyzantki⁶¹. W jej działalności uwagę Delegatury Rządu na Kraj przyciągała sprawa ogłoszenia mobilizacji i tworzenia proniemieckich formacji⁶².

Próbując przeciwdziałać niebezpieczeństwu wymknięcia się spod kontroli akcji przeprowadzanych przez podległe oddziały, komenda Okręgu Wileńskiego AK w dniu 12 kwietnia 1944 roku wydała rozkaz: „Ludność cywilna bez różnicy narodowości, wyznania (Polak, Litwin, Białorusin, Żyd, katolik, prawosławny) musi być traktowana jednakowo i sprawiedliwie”⁶³. Waga jego polegała też na tym, że współcześnie można

⁵⁷ *Ibid.*, 202/III/127, s. 3–4, „Przegląd Narodowościowy” nr 1.

⁵⁸ AAN, Delegatura Rządu RP na Kraj, 202/III/125, s. 25, *Informacja wschodnia i narodowościowa nr 23*, 2 czerwca 1944.

⁵⁹ J. Grzybowski, *Białoruski ruch...*, s. 78.

⁶⁰ AAN, Delegatura Rządu RP na Kraj, 202/XVI/2, *Sprawy narodowościowe*, styczeń 1944.

⁶¹ *Ibid.*, 202/III/125, s. 55, *Informacja wschodnia i narodowościowa nr 27*, cz. B, 30 VI 1944.

⁶² *Ibid.*, s. 15, *Informacja wschodnia i narodowościowa nr 18*, cz. B, s. 17, *Informacja wschodnia i narodowościowa nr 21*, cz. B, 19 maja 1944, s. 59, *Informacja wschodnia i narodowościowa nr 28*, Dz. B, 7 lipca 1944, 202/III/127, s. 10, 16. „Przegląd Narodowościowy” nr 5, s. 21, „Przegląd Narodowościowy” nr 6.

⁶³ AAN, Delegatura Rządu RP na Kraj, 202/III/125, s. 48, *Rozkaz Komendanta Okręgu Wileńskiego („Wilka”) nr 5*, 12 IV 1944.

go odczytywać jako próbę uprzedzenia negatywnych następstw rozgłosu, który mogły przynieść nieuzasadnione akcje wymierzone w ludność niepolską. W informacjach nadsyłanych z terenu odnotowywano bowiem, że partyzantka radziecka oszczędzała ludność białoruską, „a wszystkie akty gwałtu i ordynarnej grabieży mienia skierowane są do ludności polskiej”. Ponadto partyzanci radzieccy mieli przekazywać instrukcje ludności białoruskiej, „by w razie potrzeby składać winę na karb polskiego ruchu, a przez to samo skierować terror niem[iecki] na ludność polską”. By to osiągnąć, „insynuowali [oni Białorusinom] obecność [w terenie] oddz[iałów] polskich w polskich mundurach”⁶⁴.

Wobec zmiany sytuacji na froncie wschodnim 15 marca 1944 roku Rada Jedności Narodowej wydała deklarację, w której potwierdziła, że opowiada się wyłącznie za przebiegiem granicy wschodniej państwa polskiego zgodnie z linią wytyczoną w traktacie ryskim. Powtórzono w niej też już wielokrotnie wcześniej wypowiedziane stanowisko, że „Naród polski mieć będzie na względzie w całej pełni interesy innych narodów”, ale wymaga od nich lojalności⁶⁵. Przebywający w Warszawie członkowie Rady Narodowościowej zaczęli się domagać wyeliminowania indywidualnego podejścia do poszczególnych zagadnień narodowościowych na rzecz skonstruowania całościowej polityki wschodniej. Podczas obrad Rady w maju 1944 roku pojawiły się opinie, że „tendencje antyrosyjskie należy rozwijać” i dlatego trzeba pogodzić się, że „Litwini, Białorusini, Ukraińcy to niestety [...] nasi sprzymierzeńcy”⁶⁶. Miesiąc później, podczas kolejnego posiedzenia „Jednomyślnie uznano za celowe zajęcie stanowiska w stosunku do zagadnienia białoruskiego z uwagi na to, że wśród Białorusinów jest b[ardzo] wiele elementów nastrojonych pro-polsko i oświadczenie może wywrzeć b[ardzo] dodatni skutek na formowanie się opinii w społeczeństwie białoruskim”⁶⁷.

Deklaracje w sprawie białoruskiej były jednakże zdecydowanie spóźnione. Przyznali to zresztą sami członkowie Rady Narodowościowej. Próbując załagodzić skutki zwłoki, w uchwale z 29 czerwca 1944 roku skrytykowali „oficjalne czynniki”, które „dotychczas nie wystąpiły z publicznym oświadczeniem w sprawie białoruskiej, co przez Białorusinów uważane jest za objaw ignorowania zagadnienia białoruskiego”. Domagali się też, aby Rada Jedności Narodowej wydała odezwę do Białorusinów „zawierającą apel do ich wierności obywatelskiej, oraz szkicowy program rozwiązania kwestii białoruskiej w granicach Rzeczypospolitej”, bo „powstanie w dorzeczu górnego Dniepru niepodległego państwa białoruskiego leżałoby na linii polskiej racji stanu”. Równocześnie, zdaniem członków Rady Narodowościowej, politycy białoruscy

⁶⁴ *Ibid.*, s. 49, *Informacja wschodnia i narodowościowa nr 26*, 1944.

⁶⁵ *Deklaracja Rady Jedności Narodowej*, [w:] *Armia Krajowa w dokumentach*, t. 3, Wrocław 1990, s. 363–365.

⁶⁶ AAN, Delegatura Rządu RP na Kraj, 202/XVI/3, s. 9–10, *Sprawozdanie Rawickiego z posiedzenia Rady Narodowościowej z dnia 25 maja 1944 r.*, 25 V 1944 r., s. 15. *Projekt rezolucji. Problem narodowościowy w Polsce na tle zagadnień polityki wschodniej.*

⁶⁷ *Ibid.*, s. 16, *Sprawozdanie Rawickiego z posiedzenia Rady Narodowościowej odbytej 9 czerwca 1944 r.*

musieli zrozumieć, że ich dążenia nie mogą być skierowane przeciwko Polsce, „bo nie istnieje możliwość powstania państwa białoruskiego bez istnienia silnej Polski” i „że nie ma silnego państwa polskiego bez jego województw północno-wschodnich (wileńskie, nowogródzkie i poleskie)”. W uchwale pisano: „Państwo Polskie winno zapewnić swym obywatelom narodowości białoruskiej pełny swobodny rozwój narodowy, gospodarczy, kulturalny, a w szczególności:

a) pełny udział w opartym na demokratycznych wyborach, samorządzie gminnym, powiatowym i wojewódzkim,

b) narodowość[ciową] szkołę białoruską, powszechną, zawodową i średnią ogólnokształcącą dla zapewnienia swobodnego rozwoju nauki i kultury narodowej białoruskiej w granicach Państwa Polskiego,

c) równouprawnienie języka białoruskiego w administracji publicznej i w sądach,

d) dopuszczenie ludności białoruskiej bez ograniczenia do służby w administracji publicznej i w wojsku,

e) rozwój gospodarczy ludności białoruskiej na równi z ludnością polską i sprawiedliwy jej udział w reformie rolnej”⁶⁸.

Powyższa uchwała była jednym z ostatnich dokumentów wydanych w momencie poprzedzającym przejście władzy przez komunistów w Polsce, z zakresu kształtowania polityki białoruskiej Rządu RP na uchodźstwie i Delegatury Rządu RP na Kraj. Posłużyć może też jako egzemplifikacja odpowiedzi na pytanie: czy i na ile polskie państwo podziemne na końcowym etapie wojny było gotowe do zmiany przedwojennej polityki.

Wniosek, jaki wypływa z analizy całościowej dokumentacji, wskazuje, że w okresie okupacji zarówno politycy przebywający na emigracji, jak też działacze krajowi byli na ogół skłonni tylko do nieznacznych ustępstw wobec Białorusinów i to takich, które nie naruszałyby przebiegu polsko-radzieckiej linii granicznej sprzed wybuchu II wojny światowej. Ofensywa radziecka i zmiana sytuacji na froncie wschodnim w 1944 roku radykalnie i ostatecznie ograniczyły zdolność praktycznego oddziaływania Rządu RP na uchodźstwie (i podległych mu struktur polskiego państwa podziemnego) na formowanie bieżącej polityki narodowościowej⁶⁹. Wkrótce zapadły też decyzje, które potwierdziły zmiany w kształcie terytorialnym państwa polskiego oraz legitymizowały przejście władzy przez komunistów. Skutkowało to zmianą centrów decyzyjnych odpowiedzialnych za kształtowanie polityki narodowościowej w Polsce. Tym samym zamknięty został, rozpoczęty wraz z wybuchem drugiej wojny światowej, niezmiernie ważny etap w stosunkach polsko-białoruskich. Warto przy tym zaznaczyć, że nie należy i nie można traktować polityki Rządu RP na uchodźstwie w latach 1939–1944 jako zagadnienia marginalnego w dziejach polskiej myśli politycznej. Jego analiza odgry-

⁶⁸ *Ibid.*, 202/XVII/1, s. 25, *Uchwała Rady Narodowościowej z dnia 29 czerwca 1944 roku w sprawie białoruskiej*, s. 26, *Sprawozdanie Rawickiego z posiedzenia Rady Narodowej z 13 lipca 1944 r.*, 14 lipca 1944.

⁶⁹ *Ibid.*, 202/XVI/3, s. 17, *Sprawozdanie Rawickiego z posiedzenia Rady Narodowościowej z dnia 20 lipca 1944 r.*, 20 lipca 1944.

wa ponadto istotną rolę w zrozumieniu czynników i postaw determinujących również współczesne stosunki polsko-białoruskie.

Bibliografia

Archiwalia

Archiwum Akt Nowych, Delegatura Rządu RP na Kraj, sygn. 202/I/1, 202/II/48, 202/III/125, sygn. 202/III/125, 202/III/127, 202/III/128, 202/III/129, 202/III/132, 202/III/134, 202/XVI/1, 202/XVI/2, 202/XVI/3.

Studium Polski Podziemnej, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych Wydział Krajowy, sygn. 15, 16
Studium Polski Podziemnej, Oddział VI Sztabu Naczelnego Wodza, sygn. A3.1.1.13.1B

Dokumenty drukowane i wspomnienia

Archiwum Adama Bienia. Akta narodowościowe (1942–1944), oprac. J. Brzeski, A. Roliński, Kraków 2001.

Armia Krajowa w dokumentach, t. 1–3, Wrocław 1990.

Deklaracja porozumienia politycznego czterech stronnictw stanowiących Krajową Reprezentację Polityczną, „Polska Zwycięży” 1943, nr 15.

Deklaracja Rządowa z dnia 24 lutego 1942 r., „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej”, 9 sierpnia 1943, nr 8.

O co walczy naród polski. Deklaracja Rady Jedności Narodowej, Warszawa 1944.

Odezwa Rządu z dnia 18 grudnia 1939 r. do ogółu społeczeństwa w kraju, „Monitor Polski”, 19 grudnia 1939, nr 277–284.

Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1940, red. M. Hułas, Warszawa 2010.

Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1941, red. J. Tebinka, Warszawa 2013.

Protokoły posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej, t. 2, 4, oprac. W. Rojek, A. Suchcitz, Kraków 1995, 1998.

Przemówienie Prezesa Rady Ministrów Naczelnego Wodza i Generalnego Inspektora Sił Zbrojnych Generała Władysława Sikorskiego wygłoszone z rozgłośni polskiej radia w Paryżu do Narodu Polskiego w dniu 1 marca 1940 r., „Monitor Polski”, 9 marca 1940, nr 51–57.

Rukszto Cz., *Wspomnienia wileńskie*, [w:] *Polska Partia Socjalistyczna w latach wojny i okupacji 1939–1945. Księga wspomnień*, t. 2, Warszawa 1995.

Uchwała Rady Ministrów z dnia 21 lipca 1943 r., „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej”, 9 sierpnia 1943, nr 8.

Monografie i artykuły

- Boćkowski Daniel**, *Na zawsze razem. Białostoczczyzna i Łomżyńskie w polityce radzieckiej w czasie II wojny światowej (IX 1939 – VIII 1944)*, Instytut Historii PAN, Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2005
- Ciesielski Stanisław**, *Kresy Wschodnie II Rzeczypospolitej i problem identyfikacji narodowej*, [w:] *Przemiany narodowościowe na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej 1931–1948*, red. S. Ciesielski, Toruń: Wyd. Adam Marszałek, 2004.
- Daniłow Iwan**, *Nieudobnaja istorija gładzami zapadnogo bielorusa*, Minsk: Izd. W. Chursik, 2009.
- Fertacz Sylwester**, *Polska myśl słowiańska w okresie drugiej wojny światowej*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2000.
- Gnatowski M.**, *Kwestia białoruska w dokumentach Delegatury Rządu i Armii Krajowej przechowywanych w Polsce*, „Studia Podlaskie” 2003, t. 13
- Grabowski Waldemar**, *Polska tajna administracja cywilna 1940–1945*, Warszawa: IPN, 2003.
- Grzybowski Jerzy**, *Białoruski ruch niepodległościowy wobec Polski i Polaków na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej pod okupacją niemiecką (1941–1944)*, „Dzieje Najnowsze” 2011, nr 1.
- Grzybowski Jerzy**, *Pogoń między Orłem Białym, Swastyką i Czerwoną Gwiazdą. Białoruski ruch niepodległościowy w latach 1939–1956*, Warszawa: Wyd. Bel Studio, 2011.
- Piskunowicz Henryk**, *Polskie podziemie a kwestia białoruska w latach 1941–1944*, [w:] *Stosunki polsko-białoruskie w województwie białostockim w latach 1939–1956*, Warszawa: IPN, 2005.
- Ruchniewicz Małgorzata**, *Stosunki narodowościowe w latach 1939–1948 na obszarze tzw. Zachodniej Białorusi*, [w:] *Przemiany narodowościowe na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej 1931–1948*, red. Stanisław Ciesielski, Toruń: Wyd. Adam Marszałek, 2004.
- Tec Nechama**, *Daniel w jaskini Iwa. Życie Oswalda Rufeisena*, Warszawa: Wyd. Nowy Świat, 2008.
- Turkowski Romuald**, *Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej (1939–1945)*, [w:] *Władze RP na obczyźnie podczas II wojny światowej 1939–1945*, red. Zbigniew Błażyński, Londyn: Polskie Towarzystwo Naukowe na Obczyźnie, 1994.
- Turonek Jerzy**, *Białoruś pod okupacją niemiecką*, Warszawa 1993.
- Turonek Jerzy**, *Kwestia białoruska w polityce obozu londyńskiego (1941–1944)* „Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej”, t. 19, Polska Akademia Nauk. Instytut Historii, Wrocław–Warszawa–Kraków–Łódź–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1983.
- Turonek Jerzy**, *Stosunki polsko-białoruskie w okresie drugiej wojny światowej*, „Znak” 1989, nr 6 (409).
- Turonek Jerzy**, *Stosunki polsko-białoruskie w Okręgu Białostockim 1941–1944*, [w:] *Stosunki polsko-białoruskie w województwie białostockim w latach 1939–1956*, red. J. J. Milewski, A. Pyżewska, Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2005.
- Turonek Jerzy**, *Wacław Iwanowski i odrodzenie Białorusi*, Warszawa: Warszawska Oficyna Wydawnicza „Gryf”, 1992.
- Wierzbicki Marek**, *Polacy i Białorusini w zaborze sowieckim. Stosunki polsko-białoruskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej pod okupacją sowiecką 1939–1941*, Warszawa: Wyd. Volumen, 2000.

Ермолович Иванович, Жумарь Сергей Владимирович, *Огнём и мечом. Хроника польского националистического подполья в Белоруссии (1939–1953 гг.)*, Минск: Бiałoruskij nauczno-issledowatielskij centr dokumentowiedienija, archieografii i archiwnogo dieła, 1994.

К’яры Б., *Штодзённасць за лініяй фронту. Акупацыя, калябарацыя і супрціў у Беларусі (1941–1944 г.)*, Мінск.

Streszczenie

Artykuł omawia kwestię białoruską w polityce Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie i jego agend krajowych w latach 1939–1944. Okres ten obejmował lata okupacji radzieckiej i niemieckiej terenów północno-wschodnich województw II Rzeczypospolitej, zamieszkanych przez ludność białoruską. Zagadnienie białoruskie wielokrotnie było marginalizowane, czy też lokowane w cieniu kwestii ukraińskiej i litewskiej, pomimo iż stanowiło ważny element polskiej polityki narodowościowej. Burzliwe wydarzenia z okresu II wojny światowej nie sprzyjały wypracowaniu modelu stosunków polsko-białoruskich, który byłby do zaakceptowania dla obu stron. Zmiana biegu granicy polsko-radzieckiej w 1944 roku i przejęcie władzy przez komunistów w Polsce zdezaktualizowały działania Rządu RP na uchodźstwie i podległych mu struktur krajowych. Niemniej jednak nawet z dzisiejszej perspektywy ówczesne rozważania stanowią bardzo ważny wkład do polskiej myśli politycznej i stosunków polsko-białoruskich w dziejach najnowszych.

Słowa kluczowe: Rząd RP na uchodźstwie, kwestia białoruska, Białorusini, II wojna światowa, polityka narodowościowa

Резюме

В статье рассматривается белорусский вопрос в политике польского правительства в изгнании и его структур на территории страны в 1939–1944 гг. Этот период охватывает годы советской и немецкой оккупации на территориях северо-восточных воеводств II Речи Посполитой, населенных белорусами. Белорусский вопрос, находясь в тени украинских и литовских проблем, многократно подвергался маргинализации, несмотря на то, что всегда являлся важным элементом польской национальной политики. Бурные события II Мировой войны не способствовали выработке модели польско-белорусских отношений, которую могли бы одобрить обе стороны. Изменение польско-советской границы в 1944 году и захват коммунистами власти в Польше сделали действия польского правительства в изгнании и подчиняющихся ему структур неактуальными. Однако, даже с сегодняшней перспективы, тогдашние идеи представляют собой важный вклад в польскую политическую мысль и польско-белорусские отношения в новейшей истории.

Ключевые слова: польское правительство на эмиграции, белорусский вопрос, Белорусы, II мировая война, национальная политика

Summary

The paper discusses the Belarusian issue in the policy of the Polish Government-in-Exile and its national agencies in 1939–1944. That period covered the years of the Soviet Union and Nazi German occupation of the north-eastern provinces of the Second Republic of Poland, inhabited by Belarusians. The Belarusian issue sometimes is marginalized, or presented in the shadow of the Ukrainian and Lithuanian questions, despite the fact that was a very important part of the Polish national policy. The World War II did not conducive to creating a model of the Polish-Belarusian relations that would be acceptable to the both sides. The new the Polish-Soviet border in 1944, and overtaking the rule by the communists in Poland made outdated actions of the Polish Government-in-Exile. However the considerations on the Belarusian issue in the policy of the Polish Government-in-Exile was very important contribution to the Polish political thought and the idea of the Polish-Belarusian relations in modern history.

Key words: Polish Government-in-Exile, Belarusian question, Belarusians, World War II, nationalities policy